

KİTAP TANITIMI

Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876),

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KURT,

Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998, 190s.

Kişinin çevresiyle ilk teması, doğumla katılmış olduğu aile grubu içinde başlar. Sosyolojide bu etkileşim sürecine sosyalleşme (toplumsallaşma) denir. Bu süreçle, kişinin içgüdüleri; toplumdaki hakim değer yargıları ve davranış kalıpları içine yerleştirilir. Bu durumda ailenin sosyalleşme açısında büyük önemi vardır.

3 Kasım 1839'da Gülhane'de okunan **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu** ile başlayıp, 1876 tarihinde **Meşrûtiyet'in** ilanına kadar geçen dönem **Tanzimat Dönemi** olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem yeniliklerin, ıslahat çalışmalarının ivme kazandığı bir dönem olarak bilinmektedir. Fakat bir başka açıdan, yazarın da ifade ettiği gibi, "Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybeden bir cemiyetin, sosyal yapısıyla birlikte, birtakım değer hükümlerinin sarsıldığı bir devrenin adıdır". Toplumda görülen bu değişimin en iyi gözlemlendiği en küçük sosyal birim ailedir. Yazar konu ve dönemi sınırlandırdığı gibi, çalışma alanı olarak da **Bursa'yı** seçmiştir.

Kitabın başlığından da anlaşıldığı üzere, yazarın kaynaklarını büyük ölçüde **Şer'iyye Sicilleri** oluşturmaktadır. İslam Hukuku'nu, hukuk sistemi olarak kabul eden Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli yargı organı olan **Şer'i Mahkemelerin** tutanakları, dönemin kültürünü yakından takip eden ve yansıtan önemli tarih belgeleridir. Çünkü Osmanlı'da sadece bazı askerî kararlar dışında hemen her konuyla ilgili hüküm **kadılar** tarafından yazılırdı. Böylesine önemli tarihi vesikalarla ilgili çalışmaların azlığı ise oldukça düşündürücüdür. Yazarın bir sosyolog olarak, bu değerli kaynağı üstelik önemli bir konu olan **aile** çerçevesinde değerlendirmesi çalışmasına ayrı bir kıymet kazandırmıştır.

Çalışma, **Önsöz, Giriş**'ten sonra altı bölüm ve **Sonucu** takiben **Bibliyografya, Belgeler, Tablolar** ve **Dizin** şeklinde planlanmıştır.

Girişte yazar çalışmasını hazırlama amacını "Osmanlı Bursa ailesinin sosyo-ekonomik yapısını, onu ayakta tutan dinamikleri ve varsa ailede meydana gelen değişimleri ortaya koymaktır,... böylece uzun asırlar tarih sahnesinde kalan bir toplumun temelini oluşturan aileyi ayakta tutan dinamiklerden günümüz ailelerinin nasıl yararlanabileceği hususu üzerinde duruldu." şeklinde ifade ettikten sonra, çalışmasında şer'iyye sicillerini birinci derece kaynak olarak kullanma sebebini de şöyle özetlemektedir; "kadılar ve naibler; tarafından düzenli bir şekilde günü gününe işlenmiş birer otantik vesika

olan **Şer'iyye Sicilleri**, zengin muhtevaları ile sosyologlar için vazgeçilmez kaynaklardır. Üst düzey yöneticilere ait ferman berat ve ilânnâme türünden çeşitli bildirilerin dışında aşayış, evlenme, boşanma, vakfiye, kefalet, veraset, ticaret vs. gibi dava raporları Osmanlı sosyo-kültürel tarihin incelenmesinde en ilginç kaynakları oluşturmaktadır." Yazar sicillere ilaveten, sosyal tarihe yardımcı çeşitli tarihi, edebî ve hukukî eserler ve seyahatnameler ile periyodiklere de çalışmasında yer vermiştir ki bunlardan; **Ahmed Cevdet Paşa** (1822-1895), **Ahmed Mithat Efendi** (1844-1912), **Namık Kemal** (1840-1888), **Fatma Aliye** (1862-1936) ve **Hüseyin Rahmi Gürpınar**'ın eserleri zikretmeye değer niteliktedirler. Ayrıca girişte Osmanlıya kadar Türk ailesinden bahsedilmiş daha sonra Tanzimat'a kadar olan döneme de kısaca işaret edilmiştir.

Birinci bölüme **Ailenin Oluşumu** başlığını veren yazar, öncelikle evlilik hazırlıklarından bahsetmiş, Osmanlı'daki evlenme engellerinin İslam Hukuku'ndakilerle aynı olduğu ifade ederek bir iki örnekle konuyu izah etmiştir. Eşlerde aranan özelliklerin, Hanefilerde, din, ahlak, soy, meslek, mal ve hürriyet bakımından denklige ilaveten yaş denkligi olduğunu ortaya koymuştur. Toplumda genelde görücü usulü yaygın olmakla birlikte bir iki istisna dışında eşlerin rızasının alındığı görülmektedir. Yazarın tespitlerinden, Osmanlı'da evlenmelerin, devletin hertürlü kontrolünden uzak, alım-satım gibi alelâde bir müessese olmadığı aksine, âde bir müessese olmayıp aksine, devletin sıkı denetim altında tuttuğu, dîni olduğu kadar medeni akitler olduğu anlaşılmaktadır. Mehirin, tamamen kadına verilen ekonomik güvence niteliği taşıdığını fakat bundan farklı özellik taşıyan, islami olmayan başlığın bu dönemde Bursa'da görülmediğini ortaya koyan yazar, düğün törenlerini de, şer'iyye sicillerine ilaveten, dönemin romanlarından alıntılarla aktarmıştır.

İkinci bölümde ailenin temel unsurlarını sıralayan yazar, eşlerden bahsederken, kocanın; karısının nafaka, ibâte ve iâşesini temine mükellef olduğunu bunun yanında kadının da bu haktan, kocasına itaat ettiği ölçüde yararlandığını ifade etmiştir. Ayrıca içgüveylüğünün yaygın olmadığı ve bazen hoş olmayan durumların görüldüğünü belirten yazar, Batı'ya göre sağlam bir aile yapısının olduğunu vurgulamıştır. Ailenin bir diğer unsuru da hiç şüphesiz çocuklardır, onlara verilen değer dolayısıyla, Osmanlıda geniş bir sosyo-kültürel uygulama söz konusudur. Yazar bunları; Doğum-Sünnet Törenleri, Ebeveyn-Çocuk ilişkileri, Kız Çocukları, Çocukların Nafakası başlıkları altında izah etmiştir.

Ana-babanın çocuklarına olan sevgisi onlarda ilâhi bir hayır görmelerine vesile olmuş ve doğum, sünnet, okula gidiş gibi vesilelerle, çeşitli törenlerde bu vurgulanmıştır. Çocuklar sözkonusu olduğunda bahsedilmesi gereken diğer bir konu kız çocuklarıdır, Osmanlı'da da kız çocuklarının eğitim ve tahsili farklılık arzemiş, yüksek öğrenimden faydalanamamışlardır fakat 19. asrın ilk çeyreğinde, entelektüel kadınların sayısında artış görüldüğü de bir gerçektir. Osmanlı'da ailenin unsurları arasında, köle, cârîye ve ailede geçici kalma statüsünde olup çeşitli hizmetlerde istihdam edilen ayvaz, vekilharç ve kethüdâ gibi kimselerden de söz edilebilir.

Üçüncü bölüme **Ailede Parçalanma** başlığını veren yazar, taraflardan bir veya ikisinin arzusuyla evliliğin geçersiz olduğu boşanmanın türlerine değinmiştir. Bunlardan talâk, kocanın tek taraflı ifade beyanıyla eşinden ayrılmasıdır. Bir diğeri muhalâa bir bedel karşılığında kadının evlilik bağından kurtulması demektir ve kadınla erkeğin karşılıklı anlaşmasını ifade eder. Son olarak tefrik ise hakim kararıyla gerçekleşen boşanma şeklindedir. İncelenen dönemde Bursa'da 428 adet boşanmanın; 78'i (%18,22) talâk, 348'i (%81,3) hul, 2'si (%0,46) tefriktir. Müteakiben ayrılığın sonuçlarına değinen yazar iddet (evliliğin bitmesiyle kadının bir sonraki evliliğe kadar beklemesi gereken süre) üzerinde durmuş ve İslâmi bir müessese olmayan hullenin sadece bir örneğini ortaya koymuştur. Son olarak, boşanma sonrası mal ayrılığı ile birlikte karşılıklı mirasçı olma hakkının ortadan kalktığını ifade eden yazar, çocukların bakımının belli yaşa kadar anneye ait olduğunu beyan ettikten sonra gayrimüslimlerden eşlerden birinin ihtida etmesi durumunda çocukların bakımının müslüman olana verildiğini tespit etmiştir.

Aile ortamından yoksun çocukları, topluma uyumlu fertler haline getirmek için, Osmanlılar bugünkü anlamıyla **Koruyucu Aile** diyebileceğimiz sistemler geliştirmiştir. Yazar dördüncü bölümde bu konuyu; tebennî (evlat edinme), îcar-ı sağır (iş akdi) ve Vakıf ve malsandıkları başlıkları altında aktarmıştır. Yazarın ulaştığı neticelere göre, tebennî çeşitlerini; terkedilen çocuklar, kimsesiz ve yetim çocuklar, fakir aile çocukları, çocukların ahlakını güzelleştirme, muhtedî çocuklar oluşturmaktadır. Ayrıca, evlatlık ve îcar-ı sağır süresinin çocuğun bülûğa ermesiyle sınırlandırılması, çocuklarını geçici evlatlığa vermek isteyen fakir aileler için de ideal bir çözüm olmuş, bu aileler bir müddet sonra çocuklarına kavuşabilmişlerdir. Böyle bir sınırlamanın, evlatlık ve evlat edinenler arasında daha sonra meydana gelebilecek sapmaları büyük ölçüde önlediği görülmüştür. Bunlara ilaveten vakıf ve mal sandıklarının da koruyucu aileye sağladığı malî finanse gücüne değinen yazar, bu vakıfların kimsesiz çocuklara yönelik sosyal güvenlik faaliyetlerine ek olarak koruyucu aile hizmetlerinden de bahsetmiştir.

Beşinci bölüme **Aile Tipi** başlığını veren yazar Tanzimat Dönemi Bursa'sında az sayılı, küçük ailelerin hakim olduğunu, geniş ailelerin ise sadece üst sınıftan ailelerde görüldüğünü ortaya koymuştur. Birden dörde kadar kadınla evlenme geçerli olmakla birlikte tespit edilen 361 evli erkekten, sadece 8 (%2,2)'inin poligam olduğunu ifade eden yazar dönemin toplumunda tek evliliğin yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, çalışmaya konu olan dönemde Bursa'daki aile tipinin ataerkil olmadığını ortaya koyan yazar bu dönemdeki kadınların Batılılardan farklı kişisel bağımsızlıklarının olmasını, ailelerin ataerkillik vasfını ortadan kaldıracak nitelikte olduğunu belirtmiş, erkeğin aile reisliğinin baskıcı olmayıp, ailenin birliğini ve bütünlüğünü sağlamaya yönelik fonksiyonel bir özellik olduğunu belirtmiştir.

Son bölümde ise, incelenen dönem Osmanlı ailesinin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını belirleyebilecek, toplumdaki tabakalaşmalar, mesken çeşitleri, ev dekoru konularına temas edilmiştir. Tabakalaşmamış toplum olmadığına göre, Osmanlılarda da bu görülmüştür fakat, Batıdakinden çok

farklı, sınırları çizilmiş, geçiş kabul etmeyen bir sınıflaşma söz konusu değildir. Ayrıca, heterojen bir yapısı bulunan Osmanlı - Bursa toplumu, her biri ayrı mahallelerde iskân eden Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden oluşmakta ve her toplum kendi mâbedinin etrafında yoğunluk kazanmakta idi. Müslümanlar da kendi arasında Kürt, Arap, Arnavut, Lâz, Kıptî ve Zencî gibi çeşitli gruplara ayrılmıştı. Bursa'nın hem tarım açısından verimli, hem ipek vs. üretim merkezi olmasının, diğer şehirlerden göçe sebep teşkil ettiğini ifade eden yazar, devamla kıyafet şekillerine değinmiş ve kıyafet çeşitlerinin ekonomik düzeyle ilişkisinin yanında, Osmanlı'da devlet tarafından da kontrol edildiğini, özellikle kadınların feracesiz ve yaşmaksız dışarı çıkmalarının yasak olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı evinin başlıca özelliği ise, aile yaşantısını dış dünyadan soyutlayan ona dînî anlamda bir mahiyet kazandıran koruyucu karakteridir. Son olarak ev dekoruna değinen yazar, evlerin dışındaki sadeliğin içinde olmadığını, herkesin imkânı ölçüsünde halı, mangal, yatak, koltuk, sandalye, tütün ve kahve ile ilgili eşyaların yanısıra, musluklu güğüm, ibrik vs. gibi dînî motifli eşyalar ve kitaplara sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuçta, genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tanzimat Dönemi Bursa ailesinin, hem kadın hakları açısından, hem de küçük boyutlu olması bakımından tipik bir Osmanlı ailesi olduğu, tüm Osmanlı'ya ait değerlendirmeler yapabilmek için diğer şehirlere ait benzer arşiv çalışmalarının gerektiği tespit edilmiştir.

Şer'iyye Sicilleri, çeşitli tarihî çalışmalar yanında, romanların da yer aldığı zengin bir bibliyografyadan sonra çalışmada kullandığı belgelerin orijinallerinden bir seçme sunan yazar, kitabını anlamlandırmayı kolaylaştıracak tablolar ve dizinle çalışmasını tamamlamıştır.

Sayın Abdurrahman Kurt Osmanlı'da her açıdan bir kırılma noktası kabul edilen Tanzimat Döneminde, toplumu şekillendiren önemli bir unsuru; aileyi, Bursa şehri üzerinde, tarihsel kaynakları kullanarak, bir sosyolog bakış açısıyla ortaya koymuş, şer'iyye sicillerinden tespit ettiği bilgileri, dönemin edebî eserleri olan romanlarla renklendirmiştir.

Değerli Hocamıza, bu kıymetli çalışmasından dolayı teşekkür eder, bundan sonraki çalışmalarını da merakla beklediğimizi ifade etmek isteriz.

Halide ASLAN